
JELENKOR

Mussolini és a vallás

„*Imádkozni. Ha nem is segít, biztosan nem is árt.*” Ez az ambivalencia jellemzi Benito Mussolini vallásról alkotott képét. Mussolini alapjában véve ateista volt, pártjának kegyeit éppen heves antiklerikális retorikájával szerezte meg, ám hatalomra jutása után, 1922-ben, nem habozott élesen megváltoztatni azt, hogy elnyerje a Vatikán támogatását, és erősítse legitimitációját. Kényes diplomáciai tárgyalásokba kezdett, hogy megoldja a római kérdést, s hogy magát hagyománytisztelőnek mutathassa, oltár elé vezette feleségét, Rachele asszonyt. A „segítő kéz” politikáját folytatta, aminek kettős célja volt: országos és nemzetközi szinten hitelességre szert tenni, valamint biztosítani magának a katolikus szavazótáborot. A Duce likvidálta Don Sturzo Néppártját, és teljesítette a fasiszták kezdeti követeléseit, a helyi papság és a szakszervezetek ellen irányuló agresszió egyre erőteljesebb ösztönzésével, erőszakos cselekményekkel, amelyeket a nyilvánosság előtt elítélt.

A terjedelmes kötet a szardíniai születésű jezsuita pap, *Giovanni Sale*, a római Gregorián Egyetem kortárs egyháztörténelem professzorának, s egyben *A katolikus civilizáció* című folyóirat szerkesztőjének legutóbbi munkája. A levéltári dokumentumok széles körű bemutatásával és a kiadatlan levelek gyűjteményével, Sale atya különösen a rezsim első időszakát rekonstruálja, egészen a lateráni szerződés aláírásáig, amellyel hosszasan foglalkozik. Elénk tárul az a ravasz stratégia, amely végül lehetővé tette Mussolini számára, hogy a világ szeme előtt úgy tűnjön fel, mint „a gondviselés embere”.

Majd továbblép: milyen volt a Duce személyes kapcsolata a vallással? Ő magát hívőnek és kereszténynek vallotta, mégis közömbösnek mutatkozott a vallási, illetve spirituális kérdésekben. De vajon a magánéletben, a családban hogyan élte meg a katolikus tradíciókat, amelyek hozzájárultak – mint azt büszkén vallotta – méltóságának és nyilvános elismerésének helyreállításához? Ezekre a kérdésekre nem könnyű egyöntetű válaszokat találni. A legtöbben úgy vélik, hogy Mussolini önként sosem beszélt vallással és hittel kapcsolatos kérdésekről, és amikor mégis megtette – az újságírók előtt

vagy rögtönzöttek, egy-egy pártgyűlés alkalmával – nyomban korrigáltatta nyilatkozatát, elsősorban azért, hogy ne borítsa fel a törékeny egyensúlyt, amely közte és az egyház között kialakult, másrészt, hogy ne okozzon csatlódást az antiklerikális párttagok zömének. Mindenesetre, a bőséges Duce-irodalmat tallózva, valamint a részben egyházi iratokat szemlélve, elkészíthető egy „vallásos” Mussolini-életrajz. Egy interjúban, amit *Emil Ludwig* készített vele 1932-ben, ő maga beszélt sajátos isten-konceptiójáról, noha néhány bekezdést – saját kérésére – megjelenés előtt töröltek a beszédből. Személyes hangvételi vallomásából idézünk: *„Hadd magyarázzam el, hogyan jutottam idáig. Fiatal koromban egyáltalán nem hittem. Hiába imádkoztam Istenhez, hogy mentse meg az anyámat, mégis meghalt. Ezen kívül mindenféle miszticizmus idegen számomra (...), de nem zárom ki teljességgel, hogy egyszer, évmilliók leforgása alatt, történhetett egy természetfölötti jelenés, és hogy ez isteni természetű volt.”* Majd vallási környezetben szerzett tapasztalataira emlékezve, hozzátette: *„Az utóbbi időben újra feléledt bennem a hit, amely a világmindenségre is isteni erővel hathat.”* A riporter, akit megleptek a Duce váratlan szavai, ezt kérdezte: *„Keresztény hit?”* *„Istenhit”*, ismételte meg, szinte türelmetlenül, és hozzátette: *„Az emberek sokféleképpen imádkozhatnak Istenhez. Teljes mértékben meg kell hagyni mindenkinek a maga módján.”* Röviden tehát: Mussolini soha nem vallotta be hitét oly módon, ahogyan azt az Egyház tanítja, élete egyetlen pillanatában sem.

A kereszténység jeles történésze, *Ernest Renan* tanulmányaiból kiindulva úgy vélte, hogy a Szentírás lényegében egy tanulságos legenda, a keresztény dogmák pedig csupán a vallásos intellektus szüleményei. Mindenesetre hasznosak abban, hogy erősítsék az emberek erkölcsi tartását, és felemeljék a nép szellemét, önmagukban azonban értéktelenek. Giannini szerint – akinek a Duce az állam és egyház közötti megegyezés (*conciliazione*) előtti években többször is kiöntötte a lelkét – erősen hatással volt rá a katolicizmus erkölcsi ereje: *„ami őt illeti, soha nem jutott túl egy bizonytalan teizmuson, ami inkább az ateizmus tagadása, mint a hit aktív és eleven ereje”*. Ez az értelmezés jól visszaadja, hogy milyen is volt Mussolini kapcsolata a vallással és az egyházzal. A kleriko-fasiszta újságírás ezekben az években gyakran úgy beszélt Mussoliniról, mint vallásos emberről, aki tiszteletben tartja az egyházat és a katolikus hagyományt. A klérus egyes tagjaiban (sőt, még az állami vezetőkben is), ott bújkált a tétova és kétértelmű szándék a Duce fasiszta mítoszának katolicizálására, ami által úgy definiálták volna őt, mint az „új Konstantint”, aki az olaszországi kereszténységet lett volna hivatott újra fölemelni. Gyenge kísérlet volt ez csupán, ám mindvégig

sakkban tartotta a pápai udvart, és XI. Pius pápa minden lehetséges módon szembeszegült vele.

A trieszti püspök, Monsignor Antonio Santin, egy miniszteri jelentésben úgy írta le Mussolini San Giusto Bazilikában tett látogatását, mint egy jámbor hívőét, aki a konfliktus ellenére, amely abban az időben a kormány és a Szentszék között fennállt, mégis jóindulatát és áhítatát fejezte ki. A Vatikánban a kormányfő ily cselekedeteit – akinek már jól ismerték vallási kérdésekhez való hozzáállását, akárcsak gondolatait, s érzéseit – gyanakvással figyelték, és néha a püspökök hangoztatták is, hogy nem kellene oly kiméren viselkedni a fasiszta vezetőkkel, és magával Mussolinivel való találkozásukkor. Sok esetben egyébként a Szentszék el is várta, hogy a megyéspüspökök mérsékelten nyilvánuljanak meg, amikor részt vesznek a karhatalom által szervezett rendezvényeken. Különösen olyan eseményekkel volt tilos ezeket összekötni, mint a vallási liturgiák és ünnepségek, áldások, Te Deum és harangszentelés.

Hatalomra jutása után Mussolini a katolikus vallást, ambiciózus tervének, a fasiszta állam megalakításának egyik alappilléreivé tette, amely cselekedete az évek múlásával megsokszorozni látszott a rá háruló figyelmet, valamint a Vatikán és a karhatalom vitáit. Miután betiltották az Egyház és a fasiszmus közös ellenségeit, azaz az ateista és forradalmi szocializmust és az egyház- és pápaellenes szabadkőművességet, a Duce felismerni látszott a katolikus morál alapelveit, mindenekelőtt a családi és a közerkölcsöt érintő normákat, valamint azt a sürgető feladatot, hogy az olaszok öntudatát összekovácsoolja, garantálva ezzel a nemzeti életben való vezető szerepét.

Ez az „együttműködés” nem volt mindig könnyű. Gyakran adódtak ugyanis konfliktusok és félreértések, mindenekelőtt a fiatalok nevelésének ellentmondásos kérdésében, valamint az *Azione Cattolica* (katolikus fiatalok szövetsége) megítélésében, amelyre Mussolini kemény nyomást gyakorolt. A harmóniát teljessé még a Lateráni Egyezmény aláírása sem tehetette, mivel az ominózus vita, mely 1931 nyarán folyt s elsősorban a katolikus fiatalok mozgalmát érintette, a két hatalom között súrlódásokat, folyamatos félreértéseket és állandó összeférhetlenséget eredményezett.

Jóllehet míg több tekintetben kölcsönös egyetértés létezett, és konszenzusra jutottak az Egyház és a rezsim, ez nem jelentette azt, hogy Mussolini közelített volna a hithez. Az ő ateizmusa ösztönös volt, azonban vegyült idegen elemekkel és babonákkal. Ebben nem sokban különbözött a korszak olaszainak többségétől. A pápai nunciusi jelentések szerint, nehézségek és betegségek idején a Duce többször is imához folyamodott maga és szerettei érdekében. Egy válságos időszakában arra kérte Monsignor Duca Bor-

gogninit, hogy imádkozzanak érte Istenhez. A nuncius ezt válaszolta neki: „mindig imádkozunk Önért, és még sokan imádkoznak az Ön megtartásáért”. Ezekre a szavakra Mussolini így válaszolt, félkomolyan: „Úgy lesz a vég, ahogy Isten akarja, de folytassák az imádkozást, úgy éreztem azokon a nyomorúságos napokon, hogy már nem kell sokáig imádkozniuk.” Egyházi forrásokból ennek sem megerősítéséről, sem cáfolásáról nem került elő dokumentáció, mindenesetre bizonyos: őszintén meghatódott, amikor a pápai hírnök közölte vele, hogy maga a pápa is imádkozott az egészségéért és gyermekeiért.

Egyes szerzők azt állítják, hogy életének utolsó éveiben sajátos hitvallást mondhatott magáénak. Erre utal felesége egy 1946-os interjújában: „Valóban hitt Istenben, és ezt velem is tudatta utolsó levelében”. Nem könnyű mindezt elhinni Rachele asszonynak, különösen azért, mert a levelet, amiről beszélt, valójában soha nem írták meg. Mussolini soha, semmilyen érdeklődést nem mutatott vallási és spirituális ügyek iránt. Számára a vallás is csak egyfajta politikai, vagy ahogyan ő tartotta, antropológiai-kulturális tényező volt. Magánemberként pedig úgy élt, mintha Isten nem is létezne, habár ő is – mint a legtöbb szkeptikus – többször is feltette a kérdést magának: létezik-e a Mindenható.

Giovanni Sale: La Chiesa di Mussolini. I rapporti tra fascismo e religione (Mussolini és az egyház. Fasizmus és vallás kapcsolatai), Rizzoli Editore, 2011. 299.

Jakab-Zalánffy Eszter